

Студентські будівельні загони в УРСР: до історії молодіжного руху (1920–1980 рр.)

З'ясовано причини та чинники створення студентських будівельних загонів в Радянському Союзі як форми молодіжного руху, визначено особливості та етапи їх розвитку у 1920–80-х рр. Розкрито участь комуністичних органів влади в цьому процесі.

Ключові слова: молодіжний рух, студентські будівельні загони, виробнича практика, комсомол, господарська діяльність.

В авангарді суспільного прогресу знаходиться молодь, неможливо собі уявити не лише політичного, але й економічного і культурного життя в ХХ ст. поза молодіжним ракурсом. У цей період, роль молоді в розвитку того чи іншого історичного процесу або явища важко переоцінити, вона завжди гостро реагує на соціальні та політичні процеси і, як не парадоксально, є першою жертвою цих перетворень.

Молодіжні рухи пройшли тривалий історичний шлях від самодіяльних клубів за інтересами до найпотужніших суспільних утворень. З позицій сучасності можна впевнено констатувати, що молодіжні рухи стали практичними засобами самореалізації прагнень багатьох поколінь. Вони є засобами, що відкривають канали зв'язку, комунікації в середовищі одного покоління, виявляючи та репрезентуючи його інтереси перед суспільством в цілому. Зважаючи на це, дослідження процесу становлення молодіжного руху в такій його формі як студентські будівельні загони в СРСР в цілому, а також у УРСР зокрема, є дуже актуальним питанням для історичної науки.

Деякі аспекти з історії становлення та розвитку молодіжного руху в ХХ ст. у своїх дослідженнях торкалися Артемьев Е.Ф. [1], Приступко В.А. [19], Иванов С.І. та Погорелов С.П. [9], Шкурко І.І. [22], Бухаріна О.А. [2]. Однак при цьому відсутнє комплексне дослідження, яке б розкривало процес становлення та розвитку різних форм молодіжного руху в УРСР, зокрема студентських будівельних загонів.

Метою пропонованого дослідження є спроба відтворити основні етапи розвитку молодіжного руху у формі студентських будівельних загонів, розкрити чинники, які впливали на його розвиток, зокрема, роль людського фактору, ідейної свідомості та молодіжної комуністичної організації (ВЛКСМ) в цьому процесі.

Після завершення громадянської війни, в умовах утвердження більшовиків при владі, політика радянського державно-партійного керівництва передбачала залучення студентської молоді до трудової діяльності на об'єктах народного господарства. Реалізацію цього завдання керівництво РКП(б) покладало на молодіжну комуністичну спілку – РКСМ (з 1924 р. – ВЛКСМ або її скорочено називали комсомол), в УСРР – її підрозділ ЛКСМУ. Виконуючи настанови свого лідера В.І. Леніна (Ульянова), які отримали комплексне вираження в промові на III з'їзді РКСМ «Завдання союзів молоді», керівництво компартії ставило перед комсомолом мету забезпечити організацію практичної участі молоді у будівництві соціалізму в СРСР, вбачаючи запоруку успіху підготовки висококваліфікованого, політично грамотного радянського спеціаліста у поєднанні навчання з виробничою працею [1, с.9]. Виходячи з тези В.І. Леніна про те, що «...неможливо уявити ідеал майбутнього суспільства без поєднання навчання із виробничою працею молодого покоління», перед молодіжною комуністичною організацією ставилося завдання «створення комуністичного суспільства» [16, с.485]. Окремо було підкреслено, що цього можна досягти лише у ході докорінної реорганізації навчання, організації та виховання молоді [16, с.298,301].

Цілком слушним, на наш погляд, є думка сучасного російського дослідника В.А. Приступка, що в такій постановці питання вбачається прагнення радянського

державно-партійного керівництва СРСР забезпечити певну компенсацію студентами затрат держави на їх навчання [19, с.3].

Реформи радянської системи вищої школи, пов'язані з організацією діяльності робітничих факультетів дозволили залучити до вузів широкі маси пролетарської молоді. Вже восени 1920 р. їх чисельність досягнула 17 тис. чоловік та планувалося збільшити цю кількість ще на 8 тис. робітників [12, с.7].

У 1924 р. XIII з'їзд РКП(б) звернув особливу увагу комсомолу на необхідність «встановлення живого зв'язку вузу з виробництвом», який повинен розглядатися не лише як виробнича праця студентів під час практики на підприємствах, але і як «засіб політичного виховання» та залучення до суспільно-політичного життя [15, с.282]. На основі рішень з'їзду компартії, на VI з'їзді ВЛКСМ було прийнято постанову про те, що «силу комсомольців-студентів необхідно особливо планомірно і різносторонньо використовувати під час канікулярних відпусток... Для цього необхідно завчасно розраховувати місце проведення канікул і протягом навчального року проводити підготовчу роботу...» [12, с.25]. Це рішення було продубльоване на V з'їзді КСМУ (2–7 липня 1924 р.), на якому було також ухвалено збільшити кількість комсомольців за рахунок сільської молоді (посиливши політвиховну роботу на селі), розширити мережу шкіл фабрично-заводського учнівства [5, с.130].

У рішеннях подальших XVI, XVII, XVIII з'їздів компартії (1930–1939 рр.) відзначалась важливість роботи спрямованої на посилення ролі партії, державних органів, громадських організацій у справі підготовки спеціалістів для народного господарства. Показовими у цьому відношенні, є виступ голови ВЦВК М.І. Калініна, який звертаючись в травні 1927 р. до студентів, закликав «взяти на себе яку-небудь практичну, краще ближче до виробництва, роботу, яка крім відпочинку надасть трудові навички, практичне пізнання галузі, яка теоретично вивчається, допоможе перевірити, закріпити набуті знання і цим полегшити засвоєння подальших глибин науки та життя» [11, с.52].

Практичне втілення цієї програми розпочалося в листопаді 1922 р., коли ЦК РКСМ прийняло рішення про залучення вузівської молоді «до союзного життя», поставивши за мету «перш за все наблизити її до фабрично-заводських організацій» [12, с.12–13]. Виконуючи ці завдання, першинні організації РКСМ відправляли студентів-комсомольців на агітаційно-пропагандистську, просвітницьку роботу серед молоді промислових підприємств, для надання допомоги бібліотекам та клубам, які діяли на заводах і фабриках [1, с.11].

Перші «трудові семестри» у радянських студентів розпочалися влітку 1924 р., після того як Всесоюзна центральна рада професійних союзів (рос. – ВЦСПС) та Народний комісаріат праці та освіти СРСР розробили спеціальну інструкцію про практику студентів у період літніх канікул, в якій було визначено порядок її проходження та залучення влітку молоді на роботи на промислових підприємствах та в сільському господарстві Країни Рад [2, с.16]. Так, якщо в 1923 р. на практику було направлено 13 тис. студентів, то у 1924 р. – вже більше ніж 20 тис. майбутніх спеціалістів працювало у всіх галузях народного господарства радянської держави [4, с.4].

12 січня 1925 р. Оргбюро ЦК РКП(б) прийняло спеціальну постанову про найближчі завдання вузів, у якій вказувалося, що студентська виробнича практика повинна, перш за все, «має допомогти студентам ознайомитися з життєвими умовами, в яких їм доведеться працювати» [6, с.1]. Радянським державно-партійним керівництвом було виділено значні кошти на організацію такої виробничої практики студентів. У вересні 1925 р. Наркомат фінансів УСРР пропонував включити до місцевих бюджетів статті видатків на організацію проведення виробничої практики студентів [1, с.11].

Протягом 1921–1922 рр. була сформована нелінійна модель організації радянського суспільства, яка базувалася на концепції шляху до соціалізму через державний капіталізм. Її складовими були: в політико-ідеологічній сфері – жорсткий однопартійний комуністичний режим; в господарстві – адміністративно-ринкова система. Принциповими чинниками економічного розвитку країни ставали: державна монополія (мінімальний зв'язок із світовою економікою) у зовнішній торгівлі; державна власність на велику та значну частину середньої промисловості, торгівлі, транспорту; госпрозрахунок у промисловості, що діяв в обмеженому вигляді лише на рівні трестів (об'єднань підприємств), які перебували у власності держави; нееквівалентний обмін

з селом на основі продподатку; гальмування розвитку великого індивідуального господарства на селі [10, с. 138].

Із переходом до непу комуністичне керівництво СРСР закликло комсомол залучати студентів у вільний від навчання до радянського комуністичного будівництва. Так, у інструктивному листі ЦК ВЛКСМ від 13 квітня 1925 р. «Про використання студентів-комсомольців під час літніх канікул» вказувалося, що виробничу діяльність на літніх канікулах має бути організована за двома напрямками: на підприємствах – з залученням безпосередньо студентів-практикантів та на селі – з залученням тих студентів, які місцем свого відпочинку обрали сільську місцевість [9, с. 10–11].

Прикладами реалізації цих директив стала участь студентської молоді під час літніх канікул у будівництві Центрального будинку студентів в Москві, в спорудженні Волховської ГЕС, МХТІ та робфаку ім. Я.М. Свердлова тощо [14, с. 8].

Наприкінці 1920-х рр., незважаючи на цілком реальні позитивні зрушення, неп було згорнуто. Як і кожна перехідна модель, він не міг остаточно стабілізувати економічний розвиток. До того ж реформаційні пошуки призводили до появи кризових явищ (товарний голод, інфляція, фінансова криза та ін.). Та все ж завдяки «відбудовчому ефекту» (завантажувалося наявне обладнання, використовувалися староорні землі та ін.), відбувалося зростання економічних показників. Коли наприкінці 1920-х років ці резерви було вичерпано, країна опинилася на порозі гострої кризи, в основі якої лежала нестача капіталів для реконструкції промисловості. Перед СРСР стояла альтернатива: або низькі темпи розвитку всього господарства на базі непу і прогресуюче відставання від провідних капіталістичних країн, або ж відмова від ринку, повернення до адміністративних методів, концентрація наявних ресурсів і форсований ривок головної ланки господарства – важкої індустрії. Крім економічних протиріч, поглиблення непу дедалі більше виявляло серйозні політичні та соціальні протиріччя. Зокрема, економічний плюралізм, що набирає сили, диктував необхідність появи плюралізму політичного, адже приватний сектор прагнув мати допуск до політичних та юридичних важелів, щоб надійно гарантувати захист власних економічних інтересів. Проте більшовицька партія ділитися владою не збиралася. Тому розвиток ринкових відносин, який сприяв відбудові економіки, суттєво дестабілізував ситуацію політичну. Серйозні протиріччя в період непу виникли в соціальній сфері. Прогресуюче розшарування суспільства, поява безробіття та безпритульності спричинили зростання соціального напруження. Почали лунати голоси про «ганебний відступ» перед капіталізмом, «здачу позицій соціалізму», «капітуляцію перед буржуазією». Це були погляди значної частини суспільства, яка у роки громадянської війни проливалася кров за радянську владу, а в результаті неспівської диференціації спускалась на соціальне дно.

За таких обставин у 1929 р. більшовицьке керівництво вирішило відкинути неп та здійснити якісний модернізаційний стрибок, взявши курс на індустріалізацію у сфері промисловості, колективізацію у аграрному секторі та культурну революцію у духовній сфері. Поза цих процесів не могла залишатись і молодіжна організація компартії – комсомол.

У 1929 р. в резолюції Пленуму ЦК ВЛКСМ «Про участь комсомолу в підвищенні урожайності та колективізації сільського господарства» вперше було поставлено завдання про необхідність запровадження в сільськогосподарських вузах обов'язкової виробничої практики. Зокрема, в ній зазначалося, що «... існуюча система вищої та середньої сільськогосподарської освіти не є пристосованою до підготовки організаторів та спеціалістів колективного і радянського господарства... Необхідне запровадження обов'язкової виробничої практики для всіх вузів, в першу чергу в радгоспах та колгоспах, застосовуючи її особливо в період посівних та збиральних кампаній» [9, с. 11].

Згідно цих постанов студенти направлялись на село не лише як практиканти чи інструктори, але як і «червоні» агітатори, які повинні були активно допомагати місцевим партійним та радянським органам влади реалізовувати компартійні директиви по реалізації політики колективізації. Крім участі у кампаніях по ліквідації неписьменності (лікнеп) (лише в 1929 р. у виконанні цього завдання брало участь близько 70 тис. студентів; їх зусиллями в 1929–1930 навчальному році було навчено грамоті близько 600 тис. чоловік [1, с. 14]), організації публічних бібліотек, пересувних народних театрів, студенти допомагали місцевим компартійним осередкам та агітаторам в

залученні селян до колективних господарств, організації протидії противникам комуністичних перетворень на селі (як декларувалося у ті часи «організувати боротьбу з куркульством») та ін. [14, с. 34].

1930–ті роки, на відміну від 1920-х рр., коли виробнича діяльність студентства в більшості обмежувалась виробничою практикою та агітаційно-пропагандистською роботою у вільний від навчання час, стають новим етапом у політиці радянського державно-партійного керівництва та будівництва комсомолу по удосконаленню організації активного залучення студентської молоді до більш активної участі у вирішенні задач господарського і культурного будівництва в СРСР.

10 травня 1930 р. ЦК ВЛКСМ прийняв постанову «Про стан виробничого навчання в вищій школі», у якій зазначалось, що «запровадження безперервної виробничої практики і перетворення її в форму та систему виробничого навчання допомагає встановленню зв'язку між вищою школою та підприємством на основі подання навчання студентів із виробничою працею й активним залученням їх до соціалістичного будівництва...» [12, с. 52].

Розпочалася практика масового залучення студентської молоді до промислового будівництва, реалізації культурної революції та політики колективізації у сільськогосподарському господарстві. Так, компартійне керівництво, почало використовувати ентузіазм молоді на будівництві найважливіших народногосподарських об'єктів, зокрема, до активного залучення на будівництво Дніпрогесу, яке розпочалося у березні 1927 р. і планувалося завершити протягом 7–9 років. Проте, самовіддана праця ударників, в тому числі й комсомольської молоді, дозволила завершити будівництво раніше визначених термінів.

Варто відзначити, що на будівництві Дніпрогесу було організовано широку систему курсів і шкіл для здобуття робітничих спеціальностей. Технікуми та інститути готували інженерно-технічні кадри. Комсомольська організація Дніпробуду за трудові успіхи Президія ЦВК СРСР відзначила однією з найвищих нагород Країни Рад – орденом Леніна [13, с. 61, 63].

Варто відзначити внесок радянської молоді і у будівництво Харківського тракторного заводу та вугільної шахти Донбасу.

У цей період з'являються форми соціалістичного змагання: зустрічні промфінплан, штурмові ночі і тижні, місяці і квартали, штурмові дружини й буксири, бригади «наздогнати та випередити» [13, с. 67].

Не залишалася осторонь цього руху і сільська молодь, у 1935 р. серед колгоспників нараховувалося 270 тис. комсомольців – на той час найчисленніша група в складі ЛКСМУ. Активну участь комсомольці на селі брали у такій новій справі як створення машинно-тракторних станцій (МТС). У період сталінської колективізації до радянського колгоспного будівництва радянським державно-партійним керівництвом активно залучались міські комсомольські організації, які створювали бригади сприяння колективізації, по вигодовленню сільськогосподарських знарядь, по ремонту техніки; відраховували у фонд колективізації частину свого заробітку, активно долучались до комплектування сільських бібліотек [13, с. 76, 82].

Початок 1940-х рр. відзначений продовженням практики активного залучення студентів різних вузів країни під час літніх канікул до трудової діяльності на заводах, фабриках, радгоспах та на об'єктах промислового будівництва. Так, 10 червня 1941 р. ЦК ВЛКСМ прийняв спеціальну постанову «Про використання студентів вузів та технікумів на роботах під час літніх канікул», у якій говорилось про «необхідність проводити широку організаційну роботу по залученню студентів до праці в період літніх канікул в промисловості, будівництві, сільському господарстві та забезпечувати її оперативне керівництво комсомольськими організаціями» [9, с. 11–12].

«Все для фронту – все для перемоги!» – цей девіз визначив мету діяльності студентської молоді в роки війни СРСР проти нацистської Німеччини 1941–1945 рр.

У червні 1941 р., виконуючи директиву РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Партійним та радянським організаціям прифронтових областей» 72 вузи відправили 150 тис. на будівництво оборонних споруд в Смоленську та Брянську області [1, с. 15]. Восени цього ж року 50 тис. студентів будували оборонну лінію навколо Москви, а 30 тис. виконували аналогічні роботи в Ленінградській області. Активно працювали студенти-комсомоль-

ці Харківського авіаційного університету, який на той час знаходився в Казані, вони працювали у дві зміни та виконували обсяг роботи, що перевищував норму [1, с. 15].

Війна нанесла великих збитків народному господарству, як СРСР в цілому, так і УРСР. Відбудова народного господарства республіки розпочалася одразу ж після визволення з-під фашистської окупації. Так, у 1943 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР приймає постанову «Про невідкладні заходи по відбудові народного господарства в районах звільнених від німецької окупації» [12, с. 101]. Не залишилась осторонь цього процесу і студентська молодь УРСР.

Виразним прикладом цього є ініціатива студентів Київського університету (суч. Київський національний університет ім. Т. Шевченка), які звернулись до вузівської молоді Києва і області із закликом відпрацювати в позанавчальний час не менше чотирьох годин щоденно на відбудові центральної магістралі міста – Хрещатика [22, с. 67].

Патріотичний почин студентів університету у лютому 1944 р. підтримав міський актив молоді. Вже у березні відбувся перший вихід київських студентів на розчищення центральної вулиці міста. Лише тільки вузи Сталінського району м. Києва відпрацювали до 10 тис. людино-годин на відбудовчих роботах. У відбудові Хрещатика відзначилися також вихованці Київського педагогічного інституту імені О. Горького (суч. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова), які виконали за два виходи роботи обсягом понад 300 куб. м. Загалом протягом 1944 р. студенти–горьківці виконали у позанавчальний час навантажувальні і розвантажувальні роботи в обсязі 1700 куб. м. [22, с. 66–67].

Характерною особливістю відбудовчих процесів у СРСР та, зокрема, в Україні, була опора на внутрішні ресурси і сили, а не сподівання на зовнішню допомогу. 2 червня 1945 р. ЦК ВЛКСМ та ВЦСПС прийняли постанову «Про роботу серед студентів вузів та технікумів на період літніх канікул», якою комітети комсомолу та профкоми визначили зобов'язували активно залучати юнаків та дівчат навчальних закладів до відбудови об'єктів народного господарства, зміцнення науково–виробничої, культурно–побутової бази вузів та технікумів [12, с. 101].

У квітні 1946 р. пленум ЦК ВЛКСМ у відповідності до «Закону про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР у 1946–1950 рр.» прийняв постанову «Про участь молоді у виконанні п'ятирічного плану по відбудові і розвитку народного господарства СРСР у 1946–1950 рр.», якою зобов'язував комсомольські організації «широко залучати студентську молодь до робіт по відбудові та благоустрою міст, сіл...; допомагати молоді оволодівати будівельними спеціальностями».

Таким чином, зусилля студентської молоді радянсько–партійним та комсомольським керівництвом були спрямовані в першу чергу відбудову промислових об'єктів, закладів освіти, культури та охорони здоров'я. студентів активно залучали до будівельних та ремонтних робіт. Комітети комсомолу створювали студентські ремонтні бригади, які змагалися за отримання почесного звання – фронтова. Багато було зроблено по відновленню Воронежського, Дніпропетровського, Київського університету, Харківського авіаційного і сільськогосподарського інститутів, а також у відродженні Ленінграду та Сталінграду, вугільного Донбасу і Дніпрогесу. Лише тільки студентами Донецького індустріального інституту на будівельно–ремонтних роботах було виконано на суму 520 тис. рублів [1, с. 16].

Використовуючи ентузіазм молоді, в тому числі і студентської, радянське державно–партійне керівництво змогло досить в короткі терміни забезпечити повернення до нормального життя радянському суспільству після війни. Проте, цілком справедливою є думка сучасної російської дослідниці О. Бухаріної, що залучення майбутніх спеціалістів в капітальне будівництво об'єктів народногосподарського комплексу відбувалося епізодично, без належної професійної підготовки юнаків та дівчат, часто траплялися випадки ігнорування техніки безпеки. Практично були відсутні договірні обов'язки між студентськими колективами та господарськими організаціями. Загонами в цей час керували викладачі навчальних закладів, а молодь після прибуття на місце дислокації розподіляли в різні будівельні бригади, їхнє проживання і діяльність цілком підкорялася трудовим та побутовим розпорядкам виробничих колективів, тобто в ці роки як такого (із принципами самоуправління) ще не існувало студентського загону [3].

У середині 1950–х років УРСР відігравала одну з головних ролей у єдиному народногосподарському механізмі країни. На цей період республіка перетворилася на потужну металургійну, машинобудівну і паливну базу СРСР, що було пов'язано з масштабним промисловим будівництвом. Існуючу потребу у великій кількості робочих рук та кваліфікованих спеціалістів було вирішено шляхом активного залучення студентства до промислового будівництва. Напевно, не існує жодного промислового чи народногосподарського об'єкту, у введенні в експлуатацію якого не брали участь студентські загоны. І якщо раніше праця студентів використовувалася переважно в осінній період на зборах врожаю, то з цього часу студентів починають активно залучати до різних будівельних робіт в період літніх канікул. При цьому радянсько–партійне керівництво, опираючись на комсомольські осередки, залучаючи студентство до активної виробничої діяльності, спрямовували, як зазначалося у постанові пленуму ЦК ВЛКСМ (1956 р.), їх «діяльність на виховання у студентів... готовності переборювати труднощі, працювати там, де цього потребують інтереси Батьківщини» [20, с. 150].

На початку 1950–х рр. в СРСР головним завданням постало вирішення продовольчої проблеми. Серйозна та важлива проблема збільшення виробництва продуктів сільськогосподарства потребувала створення і розвитку зернової бази на сході країни. Була поставлена мета – у найкоротший термін наздогнати та перегнати найбільш розвинені капіталістичні країни по виробництву продукції на душу населення. Оскільки достатніх фінансових та матеріальних ресурсів для одночасного вирішення цього завдання не було, командно–адміністративна система вирішувала цю проблему в традиційному для себе стилі: визначила головне серед вказаних завдань та відповідну систему пріоритетів. Об'єктивна необхідність кардинальних змін в сільському господарстві та невпинне зростання в процесі реформ суб'єктивного фактора (насамперед впливу самого Хрущова) зумовили появу волонтаристських, нереалістичних надпрограм у галузі аграрної політики. Виконанню однієї з таких над програм, якій студентська молодь УРСР віддала свою енергію та трудовий ентузіазм стало освоєння цілинних земель Казахстану та Сибіру. Активну участь в реалізації цього завдання взяли студенти вищих навчальних закладів республіки.

У 1956 р. студентська молодь працювала влітку, збираючи цілинний урожай і вже тоді в деяких радгоспах невеликі бригади студентів використовувалися на будівельних роботах [21, с. 7]. Студенти будували зерносховища, приміщення для тварин, ремонтували дороги. Саме в Казахстані пройшли життєву перевірку і отримали розповсюдження засоби організації праці, побуту, культурно–масової роботи студентської молоді в період літніх канікул, які згодом стали невід'ємною частиною навчально–виховної роботи та дуже важливим фактором в економіці держави. Цілинні збиральні загоны 1956–1958 рр. змінили студентські будівельні загоны.

У 1959 р. у своїй записці «Про організацію студентських літніх таборів» (1959 р.) [21, с. 7], ЦК ВЛКСМ вперше проаналізував участь студентських загонів по збору врожаю зернових та розробив рекомендації по масовому залученню студентів влітку у наступні роки. Так, у 1959 р. на базі МДУ був сформований перший комсомольський студентський загін чисельністю 339 чол., який влітку цього року було направлено в Булаєвський район Північного Кавказу [7, с. 20]. За цей рік оплата праці 339 студентів–фізиків на 21 об'єкті склала 250 тис. рублів, а через рік 1 260 бійців цього ж університетського загону виконали об'єм будівельних робіт на суму в 1,2 млн. рублів [1, с. 148]. А вже на третьому році дев'ятої п'ятирічки об'єм виконаних робіт студентами цього ж загону склала 1 млрд. рублів [9, с. 12].

Впродовж 1961–1962 рр. будівельні загоны із вузів Москви, Ленінграду, України, Білорусі, Узбекистану, Молдови, Латвії, Естонії, Воронежа, Горького (сучасний м. Нижній Новгород), Ростова, Томська та багатьох інших міст держави будували зерносховища, ремонтували дороги, приміщення для тварин [17, с. 240–241]. Так, тільки влітку 1962 р. студентські будівельні загоны, що діяли в СРСР, здали в експлуатацію 919 виробничих, культурно–побутових об'єктів, побудували 1210 квартир для робітників, які працювали на освоєнні цілинних земель, виконали виробничу програму на 10,6 млн. руб., із них 8,9 – на капітальному будівництві. Якщо загальний виробіток на одного кадрового будівельника в Цілинному краї становила 887 руб., то на кожного

бійця студентського будівельного загону – 1065 руб., а з врахуванням допоміжних робіт – 1264 руб. [1, с. 148–149].

З кожним роком збільшувалася кількість студентів в будівельних загонах, створювалися великі загони для роботи на об'єктах транспортного будівництва, електрифікації сільського господарства, нафтових та газових родовищ. Комітети комсомолу, штаби студентських будівельних загонів та ректорати навчальних закладів формували спеціалізовані, тобто профільні формування. Це було обумовлено і бажанням студентів застосовувати на практиці отримані знання і тим самим збільшити виробничу ефективність загонів.

За підсумками літа 1966 р. уряд СРСР високо оцінив трудову діяльність студентів. Як наслідок, були прийняті постанови, які закріплювали основні напрямки організаційної структури, форм та методів керівництва будзагонів.

13–14 грудня 1966 р. у Москві відбувся Перший Всесоюзний з'їзд СБЗ. Узагальнивши досвід роботи студентських загонів, визначивши перспективи подальшого розвитку патріотичного руху, роль і місце загонів у вихованні радянської молоді, професійній підготовці майбутніх спеціалістів, з'їзд фактично ознаменував собою завершення першого етапу в історії становлення руху студентських будівельних загонів. З цього часу рух студентських будівельних загонів з ініціативи окремих навчальних закладів набуває всеосяжного значення і перетворюється на контрольований та ідейно керований партійно–комсомольськими органами інструмент залучення молоді до реалізації народногосподарських планів соціально–економічного розвитку СРСР та УРСР.

Затверджений з'їздом Статут Всесоюзного студентського будівельного загону стає основоположним документом для організації діяльності всіх загонів в СРСР та УРСР [3].

На наступних з'їздах студентських будівельних загонів, що відбулися у 1977 та 1984 рр., обговорювалися питання та пропозиції щодо перспективи подальшого розвитку руху, вироблення найбільш оптимальної організаційної структури та нормативно–правового законодавства, що мало вивести цей рух на якісно новий рівень.

Організаційно–правове оформлення руху студентських будівельних загонів пов'язано з затвердженням, за дорученням вищих державно–партійних органів (ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР) міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР та ЦК ВЛКСМ «Положення про студентський будівельний загін» (1969 р., 1977 рр.) та сформуванням Всесоюзного штабу студентських будівельних загонів (1967 р.).

У 1980–ті роки основні питання трудової та господарської діяльності студентських будівельних загонів визначалися рішеннями вищих державно–партійних органів (спільні постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР). Проте у радянській та сучасній російській історіографії питання про дату початку історії руху студентських будівельних загонів, формування першого студентського будівельного загону, місця його комплектування залишається питанням дискусійним та відкритим.

На думку сучасного російського дослідника В.А. Приступка, причинами такого стану речей є різні критерії та підходи до визначення дати початку історії руху студентських будівельних загонів. Одні пов'язують зародження руху студентських будівельних загонів із появою поодиноких студентських будівельних загонів у внз, інші вважають, що історію руху необхідно розглядати як масштабне соціальне явище [19, с. 11]. На думку Е.Ф. Артемьєва, головним поштовхом зародження руху була участь студентів у збиранні врожаю під час кампанії по освоєнню цілинних земель. На основі аналізу документів 1950–1970 рр. він зробив висновок, що студентські загони перетворилися в масовий суспільний рух радянської молоді в другій половині 1960–х рр., коли склалася система управління діяльністю Всесоюзного студентського загону, було визначено основні напрямки і форми роботи, рух отримав широку державну та суспільну підтримку [1, с. 43–44]. На думку радянського історика А.І. Піскуна виробничу діяльність студентської молоді до 1959 р. носила епізодичний характер, не була системною. Дату зародження він виводить безпосередньо з 1959 р., коли в багатьох вузах СРСР було сформовано студентські будівельні загони [18, с. 196].

Існує також досить поширена думка, що ініціатором створення студентських загонів виступили студенти фізичного факультету МДУ ім.М.В. Ломоносова. Аналіз доступ-

них джерел показує, що одночасно з ними, зокрема, влітку 1959 р., близько 10 тис. ленинградських студентів за рішенням Ленінградського обласного комітету КПРС працювали на будівництві, 17 студентських загонів Литовської РСР виконали робіт в республіці на 3 млн. руб., а студенти Горьківського і Ростовського інженерно–будівельних інститутів РФСР, працювали на будівництві виробничих та культурно–побутових об'єктів у Казахстані [1, с. 27–28]. Не відставала студентська молодь і УРСР, в цей час вони працювали на різних народногосподарських об'єктах, зокрема, будівництві доменних печей у Донбасі, Лисичанського хімічного комбінату, Новокриворізького гірничо–збагачувального комбінату, Кременчуцької і Київської ГЕС та багатьох інших об'єктів [22, с. 87]. Того ж року на будівництво в областях цілинного освоєння земель виїжджали студентські загони багатьох вузів та технікумів не тільки міст Москви, Воронежа, Новосибірська, Куйбишева, Саратова, Казані та Свердловська, а і найбільших міст УРСР. Тим, мабуть, у січні 1960 р. газета «Комсомольська правда», центральний орган ЦК ВЛКСМ, опублікувала лист–звернення секретарів комітетів комсомолу чотирьох вузів, в тому числі МДУ та будівельного технікуму Москви із розповіддю про досвід формування студентських будівельних загонів [8, с. 2]. Вони закликали студентів для роботи на цілині.

Отже, проаналізувавши різні погляди та підходи до визначення нижньої межі виникнення руху студентських будівельних загонів, на наш погляд, неможливо чітко говорити про визначальну роль окремо взятого вищого навчального закладу чи окремої вузівської комсомольської організації. Патріотичний рух студентських будівельних загонів є продовженням діяльності студентської молоді 1920–1930 рр., періоду війни СРСР проти нацистської Німеччини та важких років післявоєнної відбудови, освоєння цілинних земель Казахстану та Сибіру.

На наш погляд, важливим чинником виникнення студентських будівельних загонів стали соціально–економічні передумови, що склалися в СРСР та прагнення радянського державно–партійного керівництва використати ентузіазм молоді, її віру у можливість реалізації комуністичної перспективи. Сама ініціатива була не стільки економічною, скільки соціальною в широкому розумінні цього слова, так як прямі та дотичні наслідки цієї ініціативи виходили далеко за економічні рамки. Ще одним дуже важливим чинником добровільної, цілеспрямованої участі студентської молоді в будівельних роботах було те, що за довоєнні роки комуністично–партійній та комсомольській системі вдалося сформувати якісно нове покоління радянської молоді, яке свідомо прагнуло принести користь своїй радянській батьківщині.

Комсомольськими організаціями практично у всіх навчальних закладах за попередні роки було накопичено великий досвід організації виробничої діяльності студентів, як під час осінніх сільськогосподарських робіт в підшефних колгоспах, під час організації комуністичних суботників, так і у період літніх канікул. Тому рух студентських будівельних загонів, як масовий, виник тоді, коли бажання не лише збирати врожай під час літніх вакансій, але і працювати на важливих об'єктах народногосподарського комплексу виросло до ідеї створення спеціалізованих будівельних загонів зі студентів робітників–професіоналів.

Список використаних джерел

1. Артемьев Е.Ф. Ступени возникновения. История, опыт патриотического движения студенческих отрядов / Е.Ф. Артемьев. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1983. – 254 с.
2. Бухарина О. А. Студенческие строительные отряды Тамбовской области: Исторический опыт: дис... канд. ист. наук / О.А. Бухарина. – Тамбов, 2006. – 16 с.
3. Бухарина О.А., Олейников М.Д. Студенческие стройотряды истоки движения [электронный ресурс] / Бухарина О.А., Олейников М.Д. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2003. – № 2. – Режим доступа <http://www.gramota.net/materials/3/2011/2-2/7.html>.
4. Быстрицкий М.Летняя практика студентов в 1924 г. / М. Быстрицкий // Правда. – 12 септя 1924. – с. 4.
5. Готуяся стати комсомольцем / Упорядник: Сергієнко О.Ф. – К.: видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1982 р. – 141 с.

6. Грибов И. В. О производственной практике студентов / Грибов И.В. // Правда. – 4 листопада, 1924. – с. 1.
7. Евсеева Р.В. Студенческий строительный / Р.В. Евсеева. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1975. – 143 с.
8. Журун Н., Карамелева Э. Давайте строить вместе. / Журун Н., Карамелева Э. // Комсомольская правда. – 23 січня 1960. – с. 2.
9. Иванов С.И., Погорелов С.П. Третий семестр – важная форма общественно-политической практики студентов / С.И. Иванов, С.П. Погорелов. – Минск: Изд-во Высшэйшая школа, 1975. – 48 с.
10. История отечества: люди, идеи, решения. – М., 1991. – С. 138.
11. Калинин М.И. О молодежи. Избранные статьи и речи / М.И. Калинин. – М.: Изд-во Политиздат, 1976. – 52 с.
12. Комсомол и высшая школа. Документы и материалы съездов, конференций ЦК ВЛКСМ по работе вузовского комсомола (1918–1968 гг.). – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1968. – 271 с.
13. Комсомол України: Сторінки історії. Події. Портрети / Упорядники: Ю.Н. Єльченко, В.Ф. Возіанов, Г.Д. Максименко. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2004 – 716 с.
14. Королева Т.М. История движения студенческих отрядов Иркутской области: 1960–1980–е гг.: дис... канд. ист. наук / Т.М. Королева. – Иркутск, 2006.
15. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. В 30 т. – М.: Политиздат, 1983.
16. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. В 55 т. / В.И. Ленин. – М.: Изд-во Политиздат, 1971. – Т. 41.
17. Мы – кузнецы. Сборник документов (1946–1970) / Упоряд.: Эпштейн Д.М. – М., 1978. – 269 с.
18. Пискун А.И. Партийное руководство деятельностью комсомола по организации и развитию движения студенческих отрядов: Дис. ...канд. ист. наук / А.И. Пискун. – К., 1987.
19. Приступко В.А. Студенческие отряды: исторический опыт 1959–1990 годов / В.А. Приступко. – М.: Изд-во Московского гуманитарного ун-та, 2008. – 294 с.
20. Товарищ комсомол. Документы съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ (1918–1968). В 2 т. – М.: Изд-во Политиздат, 1969.
21. Шевчук И.Л., Зара Н.В. К вопросу истории и правового положения студенческих отрядов / И.Л. Шевчук, Н.В. Зара // Студенческие отряды – эффективная форма политического, трудового и нравственного воспитания студенческой молодежи. Материалы первой республ. науч.-практ. конф. – Кишинева: Статистика, 1971.
22. Шкурко І.І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів / історико-педагогічний аспект / навч. посібник / І.І. Шкурко. – К.: КДП, 1992. – 144 с.

Кольяда І.А. Студенческие строительные отряды в СССР: к истории молодежного движения (1920–80 гг.)

Выявлены причины и факторы создания студенческих строительных отрядов в Советском Союзе как формы молодежного движения, определены особенности и этапы их развития в 1920–80-х гг. Раскрыто участие коммунистических властей в этом процессе.

Ключевые слова: молодежное движение, студенческие строительные отряды, производственная практика, комсомол, хозяйственная деятельность.

Kolyada, I.A. Student construction teams in the USSR: the history of the youth movement (1920–1980)

The reasons and factors of a student building groups in the Soviet Union as a form of youth movement. The features and stages of their development. Uncovered part of the communist authorities in this process.

Key words: movement of youth, student construction teams, manufacturing practice, Komsomol, economic activity.

УДК 327(477+438)

Буглай Н.М.

Регіональний формат відносин України та Польщі: історико-методологічний аспект

Досліджуються проблеми регіонального виміру в системі українсько-польської взаємодії на тлі загального процесу регіоналізації в Європі. Аналізуються відмінності польської та української концепції регіону в контексті новітніх методологічних підходів у дослідженні регіонального чинника.

Ключові слова: відносини, євро регіони, методологія, міжрегіональне співробітництво, регіон, регіоналізм.

Протягом ХХ – початку ХХІ століть палітра впливових акторів міжнародних відносин, суттєво розширилась, що в свою чергу спричинило зростання значення регіонального фактору. Саме цей аспект співробітництва у новітній час є актуальним з точки зору визначення особливості регіональних зв'язків міждержавного характеру та має велике значення у концептуальному і методологічному сенсі. Вивчення еволюції самої системи міжрегіонального співробітництва між Україною та Республікою Польща не може здійснюватися поза межами загальної міжнародної системи, в даному випадку також і у білатеральному вимірі – польсько-українському. Тож, проблеми, що піднімаються в роботі навколо спроби визначення основних історико-методологічних засад у з'ясуванні ролі регіону та регіонального чинника в історії міжнародних відносин варто, з нашої точки зору, висвітлити на прикладі українсько-польського формату.

Дослідження регіонального чинника відносин України та Польщі й сутності регіону, у теоретико-концептуальному сенсі, доцільно розглядати саме у контексті європейських інтеграційних процесів. Домінація держави як головного актора системи міжнародних відносин вже давно завершилась і що нішу поряд з іншими акторами – міжнародними організаціями, громадськими організаціями та рухами тощо, поступово займають і європейські регіони. По суті, нині відбувається зміна конфігурації європейського простору як Європи регіонів, які дедалі більше посилюють своє політичне та економічне значення, намагаються відігравати провідну роль у вирішенні проблем, які раніше належали до системи міждержавних відносин.

Проблематику місця і ролі регіону найбільш раціонально досліджувати системно і комплексно – у взаємозв'язку еволюції сучасних міжнародних відносин і транскордонних, міжрегіональних стосунків адміністративно-територіальних одиниць, насамперед прикордонних, європейських держав, тобто в руслі єдиного розвитку міждержавного і міжрегіонального рівнів міжнародних відносин. При цьому необхідно рахуватися з тим, що міжнародні відносини на регіональному рівні у контексті міжрегіонального, транскордонного співробітництва є, хоча і функціонуючою за певними власними особливостями системою стосунків, але тільки складовою частиною більш високого порядку – системи міжнародних взаємин між державами [10].

Вивчення вітчизняної та зарубіжної історіографії й ознайомлення з основними документами провідних європейських інституцій Ради Європи та Європейського Союзу щодо розвитку проблематики міжрегіонального співробітництва переконує в слушності проведення спеціального конкретного історичного дослідження, де детально були б висвітлені передумови і причини створення, а також сучасного розвитку міжрегіонального співробітництва двох сусідніх держав України та Польщі, об'єктивно розкрити еволюцію цих взаємовідносин у контексті європейської інтеграції включно. Потребують систематизації зв'язки міжрегіональної співпраці українських і польських регіонів, а також і визначення перспектив міжрегіональної інтеграції України у єдину систему міжнародних відносин Європи регіонального та міжрегіонального рівнів.